

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
ասպիրանտների և հայցորդների
նստաշրջանի
նյութերի ժողովածու

1(1) 2018

Երևան - 2018

Հրատարկության է երաշխավորել Երևանի պետական
համալսարանի գիտական խորհուրդը

Գլխավոր խմբագիր՝
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գ. Ս. Ղազինյան

Խմբագրակազմ՝

*իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Հ. Գաբրուզյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ս. Ա. Դիրանյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Գ. Բ. Դանիելյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Ս. Հայկյանց
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Վ. Դ. Ավետիսյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Վ. Վ. Ստեփանյան
իրավ. գիտ. թեկնածու,
դոցենտ Կ. Ա. Գևորգյան
իրավ. գիտ. թեկնածու,
դոցենտ Ս. Գ. Մեղրյան*

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
Երևանի պետական
համալսարան

Խմբագրության հասցեն՝
ՀՀ, 0025, Երևան,
Ալեք Մանուկյան 1,
ԵՊՀ իրավագիտության
ֆակուլտետ:
Հեռ.՝ 060-71-02-43

Էլ. կայք՝ publications.yasu.am
publishing.yasu.am

Խմբագրությունը կարող է
հրապարակել նյութեր՝
համամիտ չլինելով
հեղինակների
տեսակետներին:

e-mail: law@yasu.am

Տպագրական 24.25 մամուլ:

Տպաքանակը՝ 100
Հանձնված է շարվածքի՝
15.01.2018

Հանձնված է տպագրության՝
20.04.2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Varser Karapetyan

CURRENT TENDENCIES OF ECONOMIC, SOCIAL
AND CULTURAL RIGHTS 6

Կարեն Ամիրյան

ՕՐԵՆՍԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՄԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ 16

Հարությունյան Հայկ

ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ ՀՀ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ . 28

Ռոզա Աբաջյան

ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՁԵՎԵՐԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ
ՆՈՐ ԴԱՐԱՇՐՁԱՆՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՄԻՏՔԸ 42

Կարեն Հակոբյան

ԼՍՎԱԾ ԼԻՆԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՊԱՏՇԱՃ
ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԲԱՂԱԴՐԱՏԱՐԸ 54

Սոսն Բարսեղյան

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՑՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 71

Արմինե Դանիելյան

ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ
ԵԶՐՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 84

Լիլիթ Մելիքսեթյան

ՀԱՆՐԱՔՎԵԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ
ԱՄՐԱԳՐՈՒՄՆ ՈՒ ԿԱՅԱՅՈՒՄԸ 1991-1995 ԹԹ..... 96

Տարևիկ Նահապետյան

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԻ
ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ
ՈՒ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 112

Գևորգ Պողոսյան

ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՈՒՄ ՍՏԱՅՎՈՂ ԳՈՒՄԱՐԻ
ԲԱՇԽՄԱՆ ԱՐԳԵԼՔԻ ՈՐՈՇ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐ 130

Մովսես Խաչատրյան

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՄԵՐԺՈՒՄԸ ՕՐԵՆՔՈՎ
ՍԱՀՄԱՆՎԱԾ ՀԻՄՔԵՐՈՎ..... 147

Արամ Ղափամանյան

ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԼԻԶԻՆԳԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ 162

Շուշանիկ Ղուկասյան

ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ
ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ
ԿՐՈՂ ԱՆՁԻՆՔ 177

Անի Մուրաֆյան

ԿԵՂԾ ԵՎ ՇԻՆԾՈՒ ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐԻ ԱՆՎԱՎԵՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՊԱՀԱՆՋ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆԵԼՈՒ
ԿՈՂՄԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓՈՎՄԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԸ..... 193

Ռուբինա Պետրոսյան

ԱՌԱՆՑ ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԽՆԱՄՔԻ ՄՆԱՅԱԾ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ
ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՈՉ ԳՈՒՅՔԱՅԻՆ ԵՎ ԳՈՒՅՔԱՅԻՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 208

Տաթևիկ Գևորգյան

ՊԱՏԻԺ ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ՄԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒ-
ԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ԴԵՊՔՈՒՄ 233

Նունե Հայրապետյան

ՊՐՈԲԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ
ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՓՈՐՁԸ ԵՎ ՀՀ-ՈՒՄ. ԴՐԱ
ՆԵՐԴՐՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ 247

Լիանա Եղիզարյան

ՊԱՏԻԺԸ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆՈՐԵՆ ՉԿԻՐԱՌԵԼՈՒ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՂԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՕՐԵՆՍԳՐՔՈՒՄ 261

Սրբուհի Գայան

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ
ՆՊԱՏԱԿԱՀԱՐՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ 275

Լիլիթ Պետրոսյան

ԳՈՐԾԻ ՓԱՏՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐՆ Ի ՊԱՇՏՈՆԵ
ՊԱՐԶԵԼՈՒ ("EX OFFICIO") ՄԿԶԲՈՒՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ..... 287

Անի Միքայելյան

ՄԻՍՅԱՆՑ ՀԵՏ ԿԱՊԿԱԾ ԳՈՐԾԵՐԻ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՊԵՍ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆ
ՏԵՍԱԿ 299

Անի Դանիելյան

ՄԻՆԶԴԱՏԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՆԱԽՆԱԿԱՆ
ԴԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՐԱՇԽԻՔ 321

Առնոլդ Վարդանյան

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԻ ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ
ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻՆ ԱՆՄԵՂՍՈՒՆԱԿ ԱՆՁԱՆՑ
ՍԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱ-
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 336

Էմմա Ավագյան

ԽՈՇՏԱՆԳՄԱՆ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ..... 352

Նազելի Թովմասյան

ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ 368

Ռոմելա Մանուկյան

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՈՒՄ ԳՏՆՎՈՂ ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ԲԱԶԱՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒ-
ԹՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ..... 380

ՄԻՄՅԱՆՑ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ԳՈՐԾԵՐԻ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ
ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆ ՏԵՍԱԿ

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի² 2-րդ հոդվածը, արտացոլելով ՀՀ Սահմանադրությամբ³ սահմանված դատական պաշտպանության իրավունքի սահմանադրական դրույթը, ամրագրել է սուբյեկտիվ իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի պաշտպանության խնդրով յուրաքանչյուր շահագրգիռ անձի դատարան դիմելու հնարավորությունը: Սակայն, շահագրգիռ անձի կողմից իր խախտված կամ վիճարկվող սուբյեկտիվ իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի դատական պաշտպանությունը հնարավոր է միայն օրենքով սահմանված կարգով համապատասխան դատարան դիմելով, այսինքն՝ այն դատարան, որի իրավասությունների շրջանակի մեջ է մտնում կոնկրետ գործի քննությունը:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքը, սահմանելով ընդհանուր տարածքային ընդդատություն, որի համաձայն՝ հայցը հարուցվում է պատասխանողի բնակության (գտնվելու) վայրի դատարան (ՀՀ ՔԴՕ 82 հոդված), միաժամանակ սահմանել է նաև տարածքային ընդդատության այլ տեսակներ՝ այլընտրանքային, պայմանագրային և բացառիկ ընդդատություն: Սակայն, ՔԴՕ-ում ամրագրված են նաև ընդդատության՝ կոնկրետ դատարան դիմելու իրավունքի իրացման այնպիսի կանոններ, որոնք թույլ են տալիս առանձնացնել միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատությունը՝ որպես տարածքային ընդդատության ինքնուրույն տեսակ:

Միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատություն նախատեսված է նաև «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքում⁴: Գործնականում

---

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտական ղեկավար իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Վ. Հովհաննիսյան:

² Ընդունվել է 17.06.1998 թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 1998.09.09/20(53): Այսուհետ նաև՝ ՀՀ ՔԴՕ:

³ Ընդունվել է 06.12.2015 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2005.12.05 / Հատուկ թողարկում, հոդ. 1118: Ուժի մեջ է մտել 22.12.2015 թ.:

⁴ Ընդունվել է 25.12.2006 թ.: Տե՛ս 2007.01.31/7(531), հոդ. 139: Ուժի մեջ է մտել 10.02.2007 թ.:

հաճախ է հանդիպում, երբ պարտապանին վերաբերող վեճերը քննվում են տարբեր դատարաններում, որի դեպքում սնանկության գործը մնում է առկախված: Մինչդեռ, պարտապանին վերաբերող բոլոր քաղաքացիական գործերը մեկ վարությամբ քննելը կարող է այն ավելի արդյունավետ դարձնել:

«Մանկության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասը նախատեսում է այնպիսի կարգավորում, որի պարագայում սնանկության գործով պարտապանի գույքի կազմում ներառված գույքի և իրավունքների առնչությամբ ծագած բոլոր քաղաքացիաիրավական վեճերը պետք է քննվեն նույն սնանկության գործի շրջանակում:

Շրջանառության մեջ գտնվող ՀՀ դատական օրենսգրքի նախագծով սնանկության մասնագիտացված դատարանի ստեղծման հետ կապված փոփոխություններ են նախատեսվում նաև «Մանկության մասին» ՀՀ օրենքում: Այսպես, շրջանառության մեջ դրված «Մանկության մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծով նախատեսվում է ընդարձակել սնանկության դատարանում միմյանց հետ քննվող վեճերի շրջանակը՝ դրանց մեջ ներառելով նաև պարտապանի և պարտատիրոջ մասնակցությամբ կնքված, ներառյալ պարտավորությունների կատարման ապահովման միջոցների պայմանագրերի առնչությամբ ծագած բոլոր քաղաքացիաիրավական վեճերը, ինչպես նաև «Մանկության մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված դեպքերում պարտապանի անունից հարուցվող հայցերը¹:

Նշված կարգավորումները կոչված են ապահովելու միմյանց հետ կապված գործերի համատեղ քննությունը, ինչն առաջին հերթին նպատակաուղղված է դատավարական խնայողությանը և իրար հակառոդ դատական ակտերի կայացման բացառմանը:

Քաղաքացիական դատավարությունում ևս դատավարական խնայողության և կողմերի միջև իրական փոխհարաբերությունների համակողմանի պարզաբանման շահերը մի շարք դեպքերում պահանջում են միմյանց հետ փոխկապակցված գործերի համատեղ

---

¹ «Մանկության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ, տե՛ս <https://www.e-draft.am/projects/442/about>:

քննություն, որն իրականացվում է միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության կանոնների միջոցով:

Միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատությունը տարածքային ընդդատության այնպիսի տեսակ է, որի դեպքում մի գործի ընդդատությունը որոշվում է դրա հետ կապված այլ գործի ընդդատությամբ և կանխորոշում է կոնկրետ դատարան դիմելու իրավունքը: Այլ կերպ ասած՝ միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության իմաստը նրանում է, որ անկախ պատասխանողի բնակության (գտնվելու) վայրի դատարանից, գործն ընդդատյա է այն դատարանում քննության, որտեղ քննվում է կամ քննվել է տվյալ գործի հետ կապված այլ գործ:

Միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատություն սահմանելու նպատակը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով: Այսպես, *միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատություն սահմանելը նպատակահարմար է ինչպես շահագրգիռ անձանց իրավունքների արդյունավետ դատական պաշտպանության, այնպես էլ դատավարական միջոցների խնայողության տեսանկյունից:*

Միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության պարագայում սկզբնական հայցի հետ կապված հայցի քննությունն իրականացվում է սկզբնական հայցը քննող նույն դատարանի վայրում, ինչը հարմար է ինչպես կողմերի, այնպես էլ դատարանի համար:

Երկրորդ՝ միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության կանոնները նպատակաուղղված են արագացնելու վարույթը, տնտեսելու դատարանի և կողմերի ժամանակը, կրճատելու ծախսերը, դատավարական նվազագույն ուժերի և միջոցների կիրառմամբ դատական գործընթացն իրականացնելու առավել արդյունավետ, տվյալ գործով փաստական և ապացուցողական ամբողջ նյութը կենտրոնացնել մեկ վարույթում, խուսափել միմյանց հետ կապված գործերով հակասական վճիռներ կայացնելուց: Այն, վերջին հաշվով, ապահովում է միմյանց հետ կապված պահանջների բազմակողմանի քննությունն ու միատեղ ճիշտ լուծումը¹:

Միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության կանոնների ա-

---

¹ Տե՛ս **Պետրոսյան Ռ. Գ.**, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարություն, - երրորդ հրատ., Երևանի համալս. հրատ., Եր., 2007, էջ 272-273:

ռանձնացման համար որոշիչ նշանակություն ունի նաև ընդդատության այս տեսակի սահմանման չափանիշների պարզումը: Կարծում ենք, որ որպես այդպիսիք պետք է դիտարկել հետևյալ հատկանիշների միաժամանակյա առկայությունը.

- *Հարուցվող հայցի հետ կապված արդեն քննվում է կամ քննվել է դրա հետ օբյեկտիվորեն կապված գործ,*

- *Հարուցվող հայցով և արդեն քննվող կամ քննված գործով դատավարության սուբյեկտները նույնն են:*

Հարկ է նշել, որ իրավաբանական գրականության մեջ չկա միասնական կարծիք միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության սահմանման և ընդդատության այս տեսակն ընդգրկող կանոնների շրջանակի հետ կապված:

Այսպես, որոշ հեղինակներ միմյանց հետ կապված պահանջներով ընդդատությունը դիտարկում են որպես միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության դրսևորում¹: Մինչդեռ, դրանք պետք է տարբերել միմյանցից: Միմյանց հետ կապված պահանջներով գործերի ընդդատությունն առաջին հերթին սահմանվում է այն դեպքերի համար, երբ գործով պատասխանողները մի քանիսն են, նրանց դեմ ներկայացվող պահանջներն օբյեկտիվորեն կապված են իրար հետ, որը հնարավորություն է ստեղծում բոլոր պատասխանողների դեմ ուղղված պահանջները քննել համատեղ՝ մեկ վարույթում, թեկուզև նրանք բնակվում (գտնվում) են տարբեր վայրերում²:

Ինչ վերաբերվում է միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատությանը, ապա այս դեպքում մենք գործ ունենք ոչ թե մեկ հայցադիմումում միացված տարբեր պահանջների հետ, այլ ինքնուրույն, ընդհանուր իրավասության դատարանի իրավասությանը վերապահված առանձին քաղաքացիական գործերի հետ, որոնք կապված են իրար հետ:

Իրավաբանական գրականության մեջ որպես միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատություն դիտարկվում է նաև ընդդատության հետևյալ կանոնը. «Մի քանի պատասխանողների դեմ հայցը, որոնք բնակվում կամ գտնվում են տարբեր վայրերում, հայցվորի ընտրությամբ, հարուցվում է պատասխանողներից մեկի բնակույթ»

---

¹ Տե՛ս **Պետրոսյան Ռ. Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 129:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 272-273:

յան (գտնվելու) վայրի դատարան»¹:

Նշված դրույթի վերլուծությունից բխում է, որ հայցվորը ինքն է որոշում հայց հարուցել իր, թե պատասխանողներից որևէ մեկի բնակության (գտնվելու) վայրի դատարան, ինչից կարող ենք եզրակացնել, որ նշված դրույթը ևս չի կարող դիտարկվել որպես միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատություն: Այն իր բնույթով դասվում է այլընտրանքային ընդդատության կանոնների շարքին:

Այսպես, այլընտրանքային ընդդատության կիրառման դեպքում հայցվորին իրավունք է վերապահվում ընդհանուր կանոնի՝ պատասխանողի բնակության (գտնվելու) վայրի դատարանին զուգահեռ, որպես այլընտրանք, հայց ներկայացնել օրենքով սահմանված այլ դատարան (դատարաններ): Եթե օրենքի համաձայն գործը միաժամանակ ընդդատյա է մի քանի դատարանների, ապա դատարան ընտրելու իրավունքը պատկանում է հայցվորին: Իսկ միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության պարագայում հայցվորի կամարտահայտությունն ընդհանրապես որոշիչ նշանակություն չունի: Մասնավորապես, օրենքը հստակ որոշել է, որ հակընդդեմ հայցը, անկախ նրա ընդդատությունից, հարուցվում է ըստ սկզբնական հայցի քննության վայրի (ՔԴՕ 96-րդ հոդվ. 1-ին մաս):

Հետևաբար, կարծում ենք, որ արդարացված չէ այն մոտեցումը, որի համաձայն նշված կանոնը պետք է ներառվի միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության կանոնների շարքում:

Մեր կարծիքով, որպես միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատություն պետք է դիտարկել հետևյալ դեպքերը.

1) ՀՀ ՔԴՕ-ի 96-րդ հոդված 1-ին մասի համաձայն՝ «Պատասխանողն իրավունք ունի մինչև գործով վճիռ կայացնելը հակընդդեմ հայց հարուցել ընդդեմ հայցվորի՝ սկզբնական հայցի հետ համատեղ քննելու համար»:

ՀՀ արդարադատության նախարարության և Եվրոպայի խորհրդի փորձագիտական խմբի կողմից մշակված և ներկայումս շրջանառության մեջ դրված ՀՀ քաղաքացիական դատավարության

---

¹ Ст' у, օրինակ, Гражданское процессуальное право России / Учебник для вузов / П. В. Алексий, Н. Д. Эриашвили, В. Н. Галузо и др.; Под ред. проф. П. В. Алексий, проф. Н. Д. Амаглобели.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, էջ 109, Осокина Г. Л., Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть: Учебное пособие. - Томск: Изд-во Том. ун-та, 2002, էջ 398:

օրենսգրքի նախագծով¹ ևս նախատեսվել է պատասխանողի հակընդդեմ հայց ներկայացնելու իրավունքը, սակայն Նախագիծը սահմանափակել է այդ իրավունքի իրականացումը մինչև ապացուցման պարտականությունը բաշխելու մասին որոշում կայացնելը (Նախագիծ 140-րդ հոդված, 1-ին մաս):

Նշված դրույթից պարզ է դառնում, որ հակընդդեմ հայցն ընդդատյա է սկզբնական հայցը քննող դատարանին: Դա տրամաբանական է, քանի որ սկզբնական հայցը և նրանից պաշտպանվելու միջոցը՝ պատասխանողի կողմից սկզբնական հայցվորին ներկայացվող հակընդդեմ հայցը միմյանց հետ անխզելիորեն (տրամաբանորեն և իրավականորեն) կապված են: Դրանցից մեկի բավարարումը հանգեցնում է մյուսի մերժմանը, դրանցից բխող պահանջները հնարավոր է հաշվակցել իրար հետ: Սկզբնական հայցով և հակընդդեմ հայցով կողմերը նույնն են: Դրա համար էլ հակընդդեմ հայցը ճիշտ և արագ կարող է քննվել միայն սկզբնական հայցի քննության վայրի դատարանում: Հակընդդեմ հայց ներկայացնելը հնարավորություն է ընձեռում պատասխանողին մասնակցելու դատավարությանը՝ անհրաժեշտության դեպքում օգտագործելով օրենքով նախատեսված դատավարական պաշտպանության միջոցները:

Հակընդդեմ հայցի ինստիտուտը հնարավորություն է տալիս մեկ դատավարության ընթացքում մեկ դատական ակտով լուծել կողմերի փոխադարձ պահանջները և դատավարական նվազագույն ուժերի ու միջոցների կիրառմամբ դատական գործընթացն իրականացնել առավել արդյունավետ²:

Թեև հակընդդեմ հայց ներկայացնելու հնարավորության սահմանափակումներն ընդհանուր առմամբ չեն խոչընդոտում անձի դատական պաշտպանության հնարավորությունը, քանի որ ցանկացած պարագայում նա իրավասու է քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով ինքնուրույն հայց ներկայացնել դատարան, ինչպես նաև հակընդդեմ հայցի մերժման դեպքում պա-

---

¹ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նախագիծը (այսուհետ՝ Նախագիծ) տե՛ս http://www.moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_7886870-405861_K-1041.pdf:

² Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2016 թվականի հոկտեմբերի 18-ի թիվ ԱԴՈ-1315 որոշումը:

տասխանողն իրավունք ունի, ինքնուրույն հայցադիմում ներկայացնելով, իրացնել իր դատական պաշտպանության իրավունքը, սակայն դա չի կարող հիմնավոր համարվել պատասխանողի իրավունքների արդյունավետ դատական պաշտպանության տեսանկյունից՝ հետևյալ պատճառաբանությամբ.

նախ՝ ՀՀ դատական օրենսգրքի՝ «Առաջին ատյանի դատարանում գործերի բաշխման կարգը» վերտառությամբ 21.2-րդ հոդվածը կանոնակարգում է դատարաններում գործերի բաշխման գործընթացը: Ի տարբերություն հակընդդեմ հայցադիմումի, պատասխանողի կողմից ինքնուրույն հայցադիմում ներկայացվելու դեպքում վերոհիշյալ կանոնակարգումը չի երաշխավորում այդ հայցի քննումը սկզբնական հայցը քննող նույն դատարանի վայրում.

երկրորդ՝ ինքնուրույն հայց ներկայացնելու դեպքում ակնհայտորեն ավելանում են ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 68-րդ հոդվածով նախատեսված դատական ծախսերը.

երրորդ՝ հակընդդեմ հայցը հիմնական հայցի հետ քննելու արդյունքում կայացվում է մեկ դատական ակտ, ինչն առավել մատչելի է արդյունավետ է այդ ակտի բողոքարկման, ինչպես նաև կատարման տեսանկյուններից:

Տվյալ կանոնը բացատրվում է հակընդդեմ հայցի իրավական բնույթով, ինչպես նաև վերջինիս ներկայացման պայմանով, որի արդյունքում այն կարող է քննվել միայն սկզբնական հայցի հետ միաժամանակ¹:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ ՀՀ ՔԴՕ 96-րդ հոդվածի 2-րդ մասը պարունակում է հակասություն նույն հոդվածի 1-ին մասի հետ: Այսպես, հիշատակված դրույթի համաձայն՝ **հակընդդեմ հայցը հարուցվում է հայց ներկայացնելու ընդհանուր կանոններով**: Ընդդատությունն իր հերթին հանդիսանում է դատարան դիմելու իրավունքի իրականացման պայմաններից մեկը, հետևաբար ասվածի ուժով հակընդդեմ հայցը, ինչպես և սկզբնական հայցը պետք է հարուցվի ընդհանուր տարածքային ընդդատության կանոնին համապատասխան:

Մինչդեռ, նույն հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պատասխանողն իրավունք ունի մինչև գործով վճիռ կայացնելը հակընդդեմ

---

¹ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2016 թվականի հունիսի 23-ի թիվ ԱԴՌ-1289 որոշումը:

հայց հարուցել ընդդեմ հայցվորի՝ սկզբնական հայցի հետ համատեղ քննելու համար, որը կարող է չլինել պատասխանողի բնակության (գտնվելու) վայրի դատարանը: Հետևաբար, կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է ՀՀ ՔԴՕ-ում հստակ սահմանել, որ հակըննդեմ հայցը հարուցվում է սկզբնական հայցի քննության վայրի դատարանում:

2) Որպես միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատություն պետք է դիտարկել նաև **վեճի առարկայի նկատմամբ ինքնուրույն պահանջ ներկայացնող երրորդ անձանց հայցերը:**

ՀՀ ՔԴՕ-ն երրորդ անձանց հայցերի ընդդատության կարգավորման համար հատուկ կանոն չի նախատեսել: Օրենսգրքի ընդհանուր տրամաբանությունից և իրավակիրառ պրակտիկայից բխում է, որ երրորդ անձանց հայցերը քննվում են հիմնական (սկզբնական) հայցի հետ մեկտեղ: Երրորդ անձանց հայցերը, որոնք վեճի առարկայի նկատմամբ ինքնուրույն պահանջներ են ներկայացնում, ներկայացվում և քննվում են այն դատարանում, որտեղ լուծվում է հայցվորի և պատասխանողի միջև գործը, որի առարկան նույնն է:

Վեճի առարկայի նկատմամբ ինքնուրույն պահանջներ ներկայացնող երրորդ անձինք վեճի առարկայի նկատմամբ ներկայացնում են ինքնուրույն պահանջներ, գործի ելքում ունեն նյութաիրավական ուղղակի շահ, վարույթ են մտնում իրենց նախաձեռնությամբ՝ ընդհանուր հիմունքներով հայց հարուցելով և օգտվում են հայցվորի իրավունքներից և կրում նրա պարտականությունները¹:

Ինքնուրույն պահանջներ ներկայացնող երրորդ անձինք ունեն ինքնուրույն դատավարական և նյութաիրավական շահեր, որոնք շոշափվում են դատական գործի շրջանակում: Հետևաբար, ինքնուրույն պահանջներ ներկայացնող երրորդ անձանց պետք է այդ շահերը գործին մասնակցող այլ անձանց հետ հավասար հիմունքներով արդյունավետ պաշտպանելու հնարավորություն ընձեռվի: Մասնավորապես, չի կարող օրենսդրական կարգավորման արդյունքում ստեղծվել այնպիսի իրավիճակ, երբ գործին մասնակցող որևէ անձի իրավունքի խախտման, կոնկրետ դեպքում՝ ինքնուրույն պահանջներ ներկայացնող երրորդ անձանց վնաս պատճառելու գործնական հնարավորություն լինի դատավարության ընթացքում, սակայն հնա-

---

¹ Տե՛ս **Մեղրյան Ս. Գ.**, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարությունը սխեմաներում, -Եր: ԵՊՀ հրատ., 2011, էջ 47:

րավորություն չնախատեսվի նրանց համար խախտված իրավունքը վերականգնելու գործին մասնակցող այլ անձանց նման հնարավորություն ընձեռելու պայմաններում: Նման իրավակարգավորումը կհակասեր խախտված իրավունքների արդյունավետ վերականգնման և խտրականության բացառման սահմանադրաիրավական սկզբունքներին: Երրորդ անձանց վերաբերյալ վերը նշված տեսական պատկերացումները գրեթե ամբողջությամբ արտացոլված են ՀՀ գործող քաղաքաքաղաքական դատավարության օրենսգրքի դրույթներում, բացառությամբ երրորդ անձանց կողմից ներկայացվող հայցերի ընդդատության հստակ կանոնակարգման:

3) ՀՀ ՔՂՕ 102-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պատասխանողն իրավունք ունի հայց հարուցել նույն դատարան ընդդեմ հայցվորի՝ հայցի ապահովմամբ իրեն պատճառված վնասները հատուցելու պահանջով:

Նշված դրույթը նախատեսում է հայցի ապահովման միջոց կիրառած դատարան հայց հարուցելու հնարավորություն պատասխանողի համար այն դեպքերում, երբ կիրառված հայցի ապահովմամբ վերջինիս վնաս է պատճառվել: Եթե հայցի ապահովումը կիրառվել է հայցվորի միջնորդությամբ, ապա պատասխանողի կողմից հատուցում պահանջելը տրամաբանական է և խնդիր չի առաջացնում: Մակայն, գործնականում խնդրահարույց կարող են լինել այն դեպքերը, երբ հայցի ապահովում կիրառվել է դատարանի նախաձեռնությամբ: Այս դեպքում հարց է առաջանում՝ արդյոք հայցվորը պարտավոր է փոխհատուցել պատասխանողին դատարանի նախաձեռնությամբ կիրառված հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասը:

ՀՀ ՔՂՕ-ի 97-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դատարանը, գործին մասնակցող անձի միջնորդությամբ կամ իր նախաձեռնությամբ միջոցներ է ձեռնարկում հայցի ապահովման համար, եթե նման միջոցներ չձեռնարկելը կարող է անհնարին դարձնել կամ դժվարացնել դատական ակտի կատարումը կամ հանգեցնել վեճի առարկա հանդիսացող գույքի վիճակի վատթարացմանը:

Վերոնշյալ հոդվածից հետևում է, որ հայցի ապահովման դատավարական ինստիտուտի կարևորագույն նպատակն է ապահովելու որոշակի երաշխիքներ հարուցված հայցով ապագա վճռի կատարումն ապահովելու և հայցվորի օրինական շահերը ցանկացած բա-

ցասական հետևանքներից պաշտպանելու համար¹:

Հայցի ապահովման միջոց չկիրառելը կարող է վտանգել հայցի ապահովման ինստիտուտի հիմնական առաքելությունը, այն է՝ հետագայում ընդունվող դատական ակտի կատարումը:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը թիվ ԼԴ/0039/04/14 քաղաքացիական գործով 22.07.2016 թ. կայացրած որոշմամբ արձանագրել է, որ թեև ՀՀ Սահմանադրությունը և Կոնվենցիան ուղղակիորեն չեն ամրագրում դատական ակտերի կատարման իրավունքը՝ որպես արդար դատաքննության իրավունքի բաղադրիչ, սակայն դատական ակտերի կատարումը դիտարկվում է որպես արդար դատաքննության բաղկացուցիչ տարր. այն ունի բացառիկ նշանակություն արդարադատության արդյունավետ կենսագործման համար, քանի որ մարդու խախտված իրավունքների դատական պաշտպանության իրավունքը չի կարող երաշխավորված իրացվել, եթե վերջինիս խախտված իրավունքների վերականգնման վերաբերյալ վերջնական դատական ակտը մնում է անկատար:

Նշված մոտեցումը համահունչ է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ) ձևավորած նախադեպային իրավունքի հետ, որի համաձայն՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով երաշխավորված արդար դատաքննության իրավունքը կդառնա երևակայական իրավունք, եթե պետության իրավական համակարգը թույլ տա, որ վերջնական և պարտադիր ուժ ունեցող դատական որոշումները մնան անկատար: Ըստ ՄԻԵԴ-ի՝ դժվար կլինի պատկերացնել, որ 6-րդ հոդվածը, մանրամասն նկարագրելով կողմերին տրամադրվող դատավարական երաշխիքները (արդար, հրապարակային և արագ դատաքննություն), չպաշտպաներ դատական որոշումների կատարումը: Դատական ակտերի կատարման նկատմամբ 6-րդ հոդվածի գործողության բացառումը կհանգեցներ իրավունքի գերակայության սկզբունքի հետ անհամատեղելի իրավիճակների: Ուստի, ցանկացած դատարանի կողմից կայացված որոշման կատարում պետք է դիտվի որպես «դատաքննության» բաղ-

---

¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵՄԴ/1086/02/10 քաղաքացիական գործով 30.07.2010 թ. որոշումը:

կացուցիչ մաս՝ 6-րդ հոդվածի իմաստով¹:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը վկայակոչված որոշման շրջանակներում արձանագրել է, որ դատական ակտերի հարկադիր կատարումն արդարադատության շարունակությունն է. այն չի կարող առանձնացվել արդարադատությունից: Առանց դատական ակտերի պատշաճ կատարման դատավարությունն արդյունավետ չի լինի և չի հասնի իր նպատակներին, քանի որ իրավունքի խախտումները կարելի է վերացնել միայն սուբյեկտիվ իրավունքներն իրապես վերականգնելու միջոցով, որը տեղի է ունենում կատարողական վարույթի արդյունքում²:

Դատարանը՝ որպես արդարադատություն իրականացնող մարմին, պարտականություն է կրում վարույթի պատշաճ կազմակերպման համար: Քաղաքացիական դատավարությունում դատարանի հիմնական խնդիրը սուբյեկտիվ իրավունքի պաշտպանությունն է, որը ենթադրում է նաև սուբյեկտիվ իրավունքի իրացում, այդ թվում՝ անհրաժեշտության դեպքում հարկադիր կարգով:

Հայցային վարույթը հարուցվում է հայցվորի նախաձեռնությամբ և վերջինիս սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության համար: Դատարանի կողմից հայցի ապահովում կիրառելն ուղղված է հենց սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանությանը, հետևաբար սուբյեկտիվ իրավունքի հարկադիր կատարման ռիսկը ևս պետք է կրի հայցվորը:

Ասվածի հիման վրա գտնում ենք, որ նույնիսկ այն դեպքերում, երբ հայցի ապահովման միջոցը կիրառվել է դատարանի նախաձեռնությամբ, այնուամենայնիվ վնասի հատուցման պարտականությունը պետք է կրի հայցվորը:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ ՔԴՕ-ի 102-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված նորմն այլ խնդիր ևս ունի: Նշված հոդվածի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ հայցի ապահովմամբ պատճառված վնաս-

---

¹ Տե՛ս HORNBY v. GREECE գործով ՄԻԵԴ-ի 19.03.1997 թվականի վճիռը, 40-րդ կետ, MOSTACCIUOLO v. ITALY (No. 2) գործով ՄԻԵԴ-ի 29.03.2006 թվականի վճիռը, 85-րդ կետ, RAYLYAN v. RUSSIA գործով ՄԻԵԴ-ի 15.02.2007 թվականի վճիռը, 27-րդ կետ, Խաչատրյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով ՄԻԵԴ-ի 01.12.2009 թվականի վճիռը, 66-րդ կետ:

² Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի ԼԴ/0039/04/14 քաղաքացիական գործով 22.07.2016 թ. որոշումը:

ները հատուցելու պահանջով հայց հարուցելու իրավունքով օժտված է միայն պատասխանողը, քանի որ հողվածում օրենսդիրն ուղղակիորեն օգտագործում է «պատասխանող» բառը:

Գործող կարգավորման պայմաններում այլ անձինք, փաստորեն, զրկված են հայցի ապահովմամբ իրենց պատճառված վնասները հատուցելու պահանջով հայցի ապահովման միջոց կիրառած դատարան հայց ներկայացնելու հնարավորությունից:

Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ ՀՀ ՔԴՕ 102-րդ հոդվածի 2-րդ մասի նորմը հաճախ կիրառվում է նեղ մեկնաբանությամբ: Այսպես, թիվ ԵՄԴ/0425/02/13 քաղաքացիական գործով ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը 09.04.2015 թվականի որոշմամբ արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը. «Ինքնին հայցի ապահովման միջոց կիրառելու վերաբերյալ միջնորդություն ներկայացնելը չի կարող հիմք հանդիսանալ 102-րդ հոդվածի 2-րդ մասի կարգով վնասներ բռնագանձելու համար և այդ առումով հայցի ապահովման միջնորդությունը պետք է կապված լինի հայցի հիմնավորվածության և օրինականության հետ: Բացի այդ, հայցի ապահովման էությունից բխում է, որ այն կիրառվում է պատասխանողի նկատմամբ, մինչդեռ վիճարկվող պարագայում հայցի ապահովման միջոցը կիրառվել է երրորդ անձի նկատմամբ: Ամեն դեպքում, ակնհայտ է, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 102-րդ հոդվածը պատասխանողին է իրավունք վերապահում հայց հարուցել նույն դատարան, ընդդեմ հայցվորի՝ հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման պահանջով...»:

Կարծում ենք, գործող օրենսդրության ընդարձակ մեկնաբանման դեպքում ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի նման դիրքորոշումը քննադատության չի դիմանա:

Այսպես, ՀՀ ՔԴՕ 27-րդ, 35-րդ և 36-րդ հոդվածների համակարգային վերլուծությունից բխում է, որ քննարկվող նորմը տվյալ դեպքում պետք է մեկնաբանել ընդարձակ մեկնաբանման կանոններով և ընդարձակ մեկնաբանման դեպքում քննարկվող դրույթի բովանդակությունը կնեբառի նաև տվյալ դրույթով նախատեսված երրորդ անձին վերապահելը:

Այդ մասին է վկայում նաև ՀՀ ՔԴՕ 98-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետը, որը դատարանին իրավունք է վերապահում կիրառել հայցի ապահովման այնպիսի միջոց, որն **արգելում է կողմերից տար-**

բերվող այլ անձանց ևս իրականացնելու որոշակի գործողություններ վեճի առարկայի նկատմամբ: Հետևաբար, տվյալ դեպքում այդ անձը կարող է կրել գույքային վնաս, իսկ հայցի ապահովմամբ պատասխանողին և երրորդ անձին պատճառված վնասի հատուցման դեպքը դասվում է օրինաչափ վարքագծի և մեղքի բացակայության պայմաններում պատճառված վնասի հատուցման՝ օրենքով սահմանված դեպքերի շարքին:

Եվ պատահական չէ, որ նշված դրույթը դարձել է ՀՀ սահմանադրական դատարանի քննարկման առարկա: Այսպես, ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2016 թ. ապրիլի 12-ի «ՎՏԲ-Հայաստան Բանկ» ՓԲԸ-ի դիմումի հիման վրա՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 102-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով» թիվ ՄԴՈ-1264 որոշման շրջանակներում անդրադարձել է նշված նորմի վերլուծությանը: ՀՀ Սահմանադրական դատարանը նշել է, որ հիմք ընդունելով «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 86-րդ հոդվածի 1-ին մասի դրույթները՝ սույն գործի քննության շրջանակներում Սահմանադրական դատարանը հարկ է համարում արձանագրել, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 102-րդ հոդվածի 2-րդ մասում «Պատասխանողը» բառի օգտագործմամբ օրենսդիրն ըստ էության նկատի է ունեցել պատասխանողին: Օրենսդիրը ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով նախատեսել է դատավարական պաշտպանության համապատասխան միջոցներ և եղանակներ, որոնց օգտագործմամբ հայցի ապահովմամբ վնաս կրած անձը հնարավորություն է ստանում ձեռք բերելու պատճառված վնասի հատուցման իրավունք: Ընդ որում, դատավարական պաշտպանության համապատասխան միջոցները և եղանակները, ի թիվս այլնի, ներառում են դատավարական կարգավիճակը փոխելու կամ համապատասխան դատավարական կարգավիճակ ձեռք բերելու իրավական հնարավորություններ:

Սահմանադրական դատարանը արձանագրել է նաև, որ սույն գործով դիմողը՝ «ՎՏԲ-Հայաստան Բանկ» ՓԲ ընկերությունը, թիվ ԵՄԴ/0425/02/13 քաղաքացիական գործում որպես երրորդ անձ է ներգրավվել իր իսկ միջնորդությամբ, որը բավարարվել է դատարանի կողմից: Այսինքն՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օ-

րենսգրքով նախատեսված դատավարական պաշտպանության միջոցների և եղանակների շրջանակներից սույն գործով դիմողն ինքն է ընտրել համապատասխան դատավարական պաշտպանության միջոցը և եղանակը:

Նման պայմաններում օրենսգրքի վիճարկվող դրույթով նախատեսված իրավունքը վեճի առարկայի նկատմամբ ինքնուրույն պահանջներ չներկայացնող երրորդ անձանց չտրամադրելը վկայում է ոչ թե դատական պաշտպանության սահմանադրական իրավունքի սահմանափակման, այլ դիմողի կողմից դատական պաշտպանության համապատասխան միջոցը և եղանակը չընտրելու մասին:

Մենք կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է ՀՀ ՔԴՕ 102-րդ հոդվածի 2-րդ մասը խմբագրել այնպես, որ այն ներառի ոչ միայն պատասխանողին, այլ գործին մասնակցող և այլ անձանց ընդհանրապես՝ դրանով իսկ սահմանելով ընդհանուր կանոն այն մասին, որ դատավարության ընթացքում կիրառված հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասների հատուցման վերաբերյալ բոլոր հայցերը հարուցվում են հայցի ապահովման միջոց կիրառած դատարան՝ անկախ նրանից հայցը հարուցում է պատասխանողը, երրորդ անձը, թե այլ անձը, ում հայցի ապահովմամբ վնաս է պատճառվել:

Անհրաժեշտ է հստակեցնել նաև այն դեպքերը, որոնց դեպքում վրա է հասնում հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասի հատուցում ստանալու իրավունք: Կարծում ենք, որ հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասի դիմաց հատուցում ստանալու իրավունք կարող է ծագել այն դեպքերում, եթե դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով ներկայացված հայցը մասնակի կամ ամբողջությամբ մերժվել է, թողնվել է առանց քննության կամ գործի վարույթը կարճվել է:

Չարկ է նշել, որ Նախագծով համապարփակ կարգավորում է տրվել նշված հարցին: Այսպես, Նախագծի 138-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ *գործին մասնակցող անձը կամ այլ անձը, ում դեմ կիրառվել է հայցի ապահովման միջոց, իրավունք ունի հայց ներկայացնել նույն դատարան ընդդեմ հայցի ապահովման միջոց պահանջած գործին մասնակցող անձի՝ հայցի ապահովմամբ իրեն պատճառված վնասները հատուցելու պահանջով, եթե դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով ներկայացված հայցը մասնակի կամ ամբողջությամբ մերժվել է, թողնվել է առանց քննույթ-*

յան կամ գործի վարույթը կարճվել է Նախագծի 180-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին, 2-րդ, 3-րդ, 7-րդ կամ 11-րդ կետերով նախատեսված հիմքով:

4) ՀՀ ՔԴՕ 129-րդ հոդվածի համաձայն՝ ակնհայտ անհիմն հայցը դատարանի կողմից մերժվելու դեպքում պատասխանողն իրավունք ունի ընդդեմ հայցվորի հայց հարուցել նույն դատարան՝ իրեն պատճառած վնասները հատուցելու պահանջով:

Փաստորեն, ՀՀ ՔԴՕ 129 հոդվածում նախատեսված է բացառություն ՀՀ ՔԴՕ 82-րդ հոդվածով սահմանված տարածքային ընդդատության ընդհանուր կանոնից¹: Նշված նորմը ևս պետք է դիտարկել միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության կանոն, քանի որ պատճառած վնասները հատուցելու պահանջով ներկայացված հայցը անմիջականորեն բխում է ակնհայտ անհիմն ճանաչված հայցի քննությունից:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը 26.01.2007 թվականի թիվ 3-2431(ՎԴ) գործով անդրադարձել է պատասխանողի կողմից իր դեմ ակնհայտ անհիմն հայց հարուցելու հետևանքով պատճառված վնաս հատուցելու պահանջով ներկայացվող հայցին, որը կարգավորվում է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 129-րդ հոդվածով և վերաբերում է արագացված դատաքննության ընթացքում վնասների հատուցմանը: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նշել է. «ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 129-րդ հոդվածի հիմքով դատարանի կողմից ակնհայտ անհիմն գնահատված հայց ներկայացրած անձի դեմ վնասների հատուցման պահանջով դատարան դիմելու դեպքից զատ որևէ այլ դեպքում պատասխանողի մոտ հայցվորի նկատմամբ դատարան դիմելու հետևանքով իրեն պատճառված վնասները հատուցելու պահանջի իրավունք չի առաջանում»:

Փաստորեն, միակ բացառությունը օրենսդիրը կատարել է ՀՀ ՔԴՕ 129-րդ հոդվածով, երբ արդար դատաքննության իրավունքից անբարեխիղճ օգտվելը կարող է վնասներ հատուցելու պարտականություն առաջացնել: Նման դեպքերում մեղքի առկայության և վնասների հատուցման հիմք է հանդիսանում դատարանի կողմից հայցն ակնհայտ անհիմն ճանաչելը: Այս դեպքում միայն պատաս-

---

¹ Տե՛ս ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 27.03.1999 թ. թիվ 9 որոշումը:

խանողն իրավունք ունի վնասների հատուցման պահանջով դիմելու դատարան:

Մեր կարծիքով, ակնհայտ անհիմն հայցը դատարանի կողմից մերժվելու դեպքում կողմի կատարած ծախսերը հիմնականում ներառում են դատական ծախսերը (գործի քննության վայր ժամանելու հետ կապված ծախսերը, դատավարության մասնակիցների ներկայացուցիչների վճարները և դատարանի կողմից անհրաժեշտ ճանաչված այլ ծախսերը), որը կողմը ծախսել է հայցից պաշտպանվելու համար:

Մինչդեռ, տվյալ պարագայում օրենսդիրն օգտագործում է «վնաս» բառը, ինչից առաջանում են հետևյալ հարցերը. *արդյոք գործի քննության հետ կապված դատական ծախսերը կարող են դիտարկվել որպես պատճառված վնաս, և երկրորդ, այդ ծախսերը որպես վնաս ենթակա են հատուցման հարուցված մեկ այլ քաղաքացիական գործի շրջանակներում:*

ՀՀ վճարելի դատարանը, թիվ ԿԴ2/0189/02/15 քաղաքացիական գործով 02.12.2016 թ. կայացրած որոշման շրջանակներում անդրադառնալով վարչական դատավարության կարգով քննվող գործով դատական ծախսերի և վնասի ինստիտուտների հարաբերակցությանը, արձանագրել է, որ դատական ծախսերի բռնագանձման հիմքը նույնական չէ վնասի պատճառման հետևանքով առաջացած պարտավորությունների ընդհանուր հիմքերի հետ, (...) Պատասխանողի կրած դատական ծախսերը հայցվորի կողմից նրան պատճառված վնաս չեն կարող դիտարկվել (...):»:

Վերոշարադրյալից բխում է, որ վարչական դատավարության կարգով գործի քննության հետ կապված դատական ծախսերը չեն կարող դիտարկվել որպես պատճառված վնաս, և այդ ծախսերը որպես վնաս ենթակա չեն հատուցման մեկ այլ հայցով հարուցված քաղաքացիական գործի շրջանակներում:

Մինչդեռ, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով չի արգելվում դատական ծախսերը այլ՝ առանձին վարույթի շրջանակներում բռնագանձելը:

Միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության քննարկվող կանոնը Նախագծով չի նախատեսվել: Նախագիծը որդեգրել է այն մտեցումը, որ դատական ծախսերի հետ կապված պահանջները ներկայացվում են բացառապես տվյալ գործի շրջանակներում: Այ-

սինքն՝ դատական ծախսերն այլ դատավարության շրջանակներում չեն կարող ներկայացվել:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը, կարող ենք նշել, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի վկայակոչված դրույթները ևս մեկ անգամ վկայում են միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության՝ որպես տարածքային ընդդատության ինքնուրույն տեսակի գոյության մասին, որի առանձնացման նպատակը նախ և առաջ պայմանավորված է վերջինիս և տարածքային ընդդատության այլ տեսակների փոխհարաբերակցության խնդիրների առկայությամբ: Խոսքը հատկապես այն դեպքերի մասին է, երբ միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության կանոններով հարուցվող հայցն ընդդատյա է նաև բացառիկ ընդդատության կանոններով հարուցվող դատարաններին:

Գործող ՔԴՕ-ը չի պատասխանում այն հարցին, թե որ դատարանին է ընդդատյա այն գործը, որը միաժամանակ ընդդատյա է և՛ բացառիկ, և՛ միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատությամբ սահմանվող դատարաններին:

Օրինակ, Էստոնիայի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված է, որ հակընդդեմ հայցը կարող է ներկայացվել այն դատարան, որտեղ ներկայացվել է սկզբնական հայցը, եթե պահպանված են հակընդդեմ հայց ներկայացնելու կանոնները և հակընդդեմ հայցի համար սահմանված չէ բացառիկ ընդդատություն¹:

Նշված կարգավորումից պարզ է դառնում, որ բացառիկ ընդդատության կանոնի առկայության դեպքում հակընդդեմ հայցը հարուցվում է ոչ թե սկզբնական հայցի հարուցման վայրի դատարան, այլ բացառիկ ընդդատության կանոնով սահմանված վայրի դատարան: Այսինքն՝ բացառիկ ընդդատության կանոնը նախապատվություն ունի միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության կանոնի նկատմամբ:

Կարծում ենք, որ բացառիկ ընդդատության և միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության կանոնների միջև մրցակցություն

---

¹ Ավելի մանրամասն տե՛ս Гражданский процессуальный кодекс Эстонской Республики: Принят 20.04.2005, RT 2005, 26, 197. Вступил в силу 01.01.2006, статья 98:

առաջանալու դեպքում նախապատվությունը պետք է տրվի միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատությանը:

Այսպես, բացառիկ ընդդատության սահմանման հիմքում ընկած է առաջին հերթին դատարանի շահը, այն է՝ ապահովել դատարանի համար մատչելիության ավելի բարձր աստիճան՝ գործի քննությունը իրականացնելով այն վայրում, որտեղ գտնվում է վեճի առարկան: Բացառիկ ընդդատության կանոններով քննվող գործերի քննությունը, որպես կանոն, կապված է լինում տեղում մանրակրկիտ ստուգողական գործողությունների իրականացման, շինությունների գնման հետ, վեճի առարկայի գտնվելու վայրում են կենտրոնացած լինում ապացույցների մեծամասնությունը, որի դատարանը համար պայմաններ է ստեղծում գործն առավել արագ, ժամանակի և միջոցների խնայումով լուծելու համար:

Մինչդեռ, միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության սահմանման նպատակը քաղաքացիական գործի ճիշտ և արագ քննությունն է, քանի որ միմյանց հետ կապված գործերի բնույթն այնպիսին է, որ դրանց բազմակողմանի և լրիվ քննությունը հնարավոր է ապահովել միայն դրանց համատեղ քննություն իրականացնելով (միևնույն գործի շրջանակներում, միևնույն դատարանի տարածքում):

Այսպես, միմյանց հետ կապված գործերի, օրինակ՝ հակընդդեմ հայցի իրավական բնույթն այնպիսին է, որ այն անհնար է դարձնում սկզբնական հայցի քննությունն առանց հակընդդեմ հայցի, քանի որ հակընդդեմ հայցն ուղղված է սկզբնական հայցի բացառմանը, լրիվ կամ մասնակիորեն բացառում է սկզբնական հայցի բավարարումը, ինչպես նաև ունի սկզբնական հայցի հետ անխզելի կապ: Դրա համար էլ հակընդդեմ հայցը ճիշտ և արագ կարող է քննվել միայն սկզբնական հայցի քննության վայրի դատարանում: Նույնը կարելի է ասել նաև երրորդ անձանց կողմից հարուցվող հայցերի մասին, որոնք կապված են սկզբնական հայցի հետ և դրանց լիարժեք քննությունը և լուծումը հնարավոր է միայն դրանց համատեղ քննության դեպքում:

Ավելին, Նախագծով ամրագրվել է նաև այն մտտեցումը, որ բոլոր այն դեպքերում, երբ հակընդդեմ հայցի բավարարումն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բացառում է սկզբնական հայցի բավարարումը, ապա հակընդդեմ հայց չներկայացնելը պատասխանողին

գրկում է հետագայում այնպիսի հայց ներկայացնելու հնարավորությունից՝ բացառությամբ այն դեպքերի, երբ վերջինս հիմնավորում է հակընդդեմ հայց ներկայացնելու անհնարինությունը՝ իրենից անկախ պատճառներով (Նախագիծ 140-րդ հոդված, 4-րդ մաս):

Ասվածը ևս մեկ անգամ հիմնավորում է հակընդդեմ հայցի և սկզբնական հայցի համատեղ քննության կարևորությունը:

Մինչդեռ, նույնը չենք կարող ասել հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասները հատուցելու պահանջով գործին մասնակցող անձանց հայցերի և ակնհայտ անհիմն հայցը դատարանի կողմից մերժվելու դեպքում պատճառած վնասները հատուցելու պահանջով պատասխանողի կողմից ներկայացվող հայցերի մասին, քանի որ միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության այս կանոնները հնարավոր է քննել նաև իրարից առանձին:

Այլ կերպ ասած, թեև վերը նշված բոլոր կանոնները իրենց բնույթով դասվում են միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության շարքին, պետք է նկատի ունենալ, որ դրանցից ոչ բոլորն ունեն պարտադիրության նույն աստիճանը: Հետևաբար, կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է առանձնացնել միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության երկու տեսակ

1. Պարտադիր միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատություն,

2. Ոչ պարտադիր միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատություն:

Միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության այս տեսակների տարանջատման հիմնական նպատակը տարածքային ընդդատության այլ տեսակների հետ փոխհարաբերակցության դեպքերում դրանցից մեկին նախապատվություն տալու տարբերակման մեջ է:

Պարտադիր միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության բնույթն այնպիսին է, որ միմյանց հետ կապված գործերը հնարավոր է լիարժեք քննել և լուծել միայն դրանց համատեղ քննության արդյունքում, որի դեպքում տարածքային ընդդատության մյուս տեսակները կիրառման ենթակա չեն: Ընդդատության այս տեսակի մեջ են մտնում հակընդդեմ հայցերը և երրորդ անձանց կողմից հարուցվող հայցերը:

Ոչ պարտադիր միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության կանոնների դեպքում նոր հարուցվող հայցը ևս կապված է արդեն

քննվող կամ քննված գործի հետ, սակայն այս դեպքում ընդդատության այս կանոնները պարտադիր չեն, դրանց կիրառման հնարավորությունը թողնված է հայցվորի կամահայտնությանը և դրանց ու ընդդատության այլ տեսակների միջև մրցակցություն առաջանալու դեպքում դրանց նախապատվություն չի տրվում: Ընդդատության այս տեսակի մեջ են մտնում հայցի ապահովմամբ պատճառված վնասները հատուցելու պահանջով գործին մասնակցող անձանց հայցերն ընդդեմ հայցի ապահովման միջոց պահանջած գործին մասնակցող անձանց և ակնհայտ անհիմն հայցը դատարանի կողմից մերժվելու դեպքում պատճառած վնասները հատուցելու պահանջով պատասխանողի հայցերը:

Կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է համապատասխան կարգավորում նախատեսել միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության և տարածքային ընդդատության այլ տեսակների փոխհարաբերակցության հարցի համար՝ սահմանելով, որ պարտադիր միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատության դեպքում տարածքային ընդդատության այլ կանոնները կիրառման ենթակա չեն:

Ամբողջ վերոշարադրյալի հիման վրա, կարծում ենք, որ ՀՀ ՔԴՕ-ի 12-րդ գլուխն անհրաժեշտ է լրացնել «Միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատությունը» վերտառությամբ նոր հոդվածով՝ այն շարադրելով հետևյալ կերպ.

«1. Հակընդդեմ հայցը հարուցվում է սկզբնական հայցի քննության վայրի դատարան:

2. Վեճի առարկայի նկատմամբ ինքնուրույն պահանջներ ներկայացնող երրորդ անձանց հայցերը հարուցվում են սկզբնական հայցի քննության վայրի դատարան:

3. Գործին մասնակցող անձը կամ այլ անձը, ում դեմ կիրառվել է հայցի ապահովման միջոց, իրավունք ունի հայց ներկայացնել նույն դատարան ընդդեմ հայցի ապահովման միջոց պահանջած գործին մասնակցող անձի՝ հայցի ապահովմամբ իրեն պատճառված վնասները հատուցելու պահանջով, եթե դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով ներկայացված հայցը մասնակի կամ ամբողջությամբ մերժվել է, թողնվել է առանց քննության կամ գործի վարույթը կարճվել է:

4. Ակնհայտ անհիմն հայցը դատարանի կողմից մերժվելու դեպքում պատճառած վնասները հատուցելու պահանջով պատասխա-

նորն իրավունք ունի հայց հարուցել նույն դատարան:

5. Սույն հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերով նախատեսված դեպքերում անկախ սվյալ գործի ընդդատությունից հայցը պետք է հարուցվի սույն հոդվածով սահմանված համապատասխան դատարանում»:

ПОДСУДНОСТЬ СВЯЗАННЫХ МЕЖДУ СОБОЙ ДЕЛ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ТИП ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ПОДСУДНОСТИ

Ани Микаелян

Аспирант кафедры гражданского процесса ЕГУ

Статья посвящена изучению и анализу понятия «подсудность связанных между собой дел». В статье автор попытался определить цель установления подсудности связанных между собой дел и критерии для определения этого типа подсудности. В статье рассмотрены правила подсудности связанных между собой дел, предусмотренные Гражданским процессуальным кодексом Республики Армения. Предметом изучения стал вопрос об отношениях между правилами подсудности связанных между собой дел и правилами других видов территориальной подсудности. В результате исследования мы выделили обязательный и необязательный виды подсудности связанных между собой дел. В рамках статьи обоснована необходимость выделения подсудности связанных между собой дел как самостоятельный тип территориальной подсудности, и сформулирован ряд предложений, направленных на усовершенствование данного вида подсудности.

JURISDICTION IN RELATED CASES AS A INDEPENDENT TYPE OF TERRITORIAL JURISDICTION

Ani Mikayelyan

Post-graduate student of the YSU Chair of Civil Procedure

The article addresses the issues of the jurisdiction in related cases. The author has distinguished between the purpose of establishing jurisdiction in related cases and the criteria for determining this type of jurisdiction. The author outlined the rules of jurisdiction in related cases enshrined in the Civil Procedure Code of the Republic of Armenia. The subject of discussion was the issue of the relationship between rules of

jurisdiction in related cases and rules of other types of territorial jurisdiction. In conclusion the author singled out the mandatory and non-binding types of jurisdiction in related cases. The author has substantiated the need to highlight the jurisdiction in related cases as an independent type of territorial jurisdiction and formulated a range of suggestions aimed at amending this type of jurisdiction in RA legislation.

Բանալի բառեր - միմյանց հետ կապված գործերի ընդդատություն, հակընդդեմ հայց, հայցի ապահովմամբ պատճառված վնաս, բացառիկ ընդդատություն, այլընտրանքային ընդդատություն

Ключевые слова: подсудность нескольких связанных между собой дел, встречный иск, убытки, причиненные мерами по обеспечению иска, исключительная подсудность, альтернативная подсудность

Key words: jurisdiction in related cases, cross-action, damages inflicted by the provisional remedies, exclusive jurisdiction, alternative jurisdiction